

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΩΣ ΖΩΣΑ ΔΥΝΑΜΙΣ

ΥΠΟ ULRICH von WILAMOWITZ-MOELLENDORFF (Βερολίνον)

Μετάφρασις : *Ἰωάννου Καλιτσουάνου* (Βερολίνον)

Κυρίαί και Κύριοι,

Ἦδη ἐν τοῖς λόγοις, δι' ὧν ἐνταῦθα πρὸ μικροῦ προσηγορεύθη, ἐδηλώθη, ὅτι ἐγὼ περὶ πολλοῦ ποιῶμαι νὰ ἀποδείξω πρὸ τοῦ κόσμου καὶ νὰ καταστήσω εἰς αὐτὸν συνειδητόν, ὅτι διὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν σπουδῶν γεννᾶται ἀπανταχοῦ τὸ συναίσθημα κοινοῦ τινος συνδέσμου καὶ κοινῆς τινος θρησκείας. Καὶ ὁ φίλος μου κ. Von *Agrippa* ἐμνημόνευσεν ὅτι καὶ ὁ κόσμος ἀνταπεκρίθη ἐπικυρῶν τὴν πίστιν ταύτην, καὶ διή κατά τρόπον ἀνώτερον πίσης, προσδοκίας μου. Ἐγὼ αὐτός, ὅστις κληθεῖς ὑφ' ἡμῶν προσῆλθον ἐνταῦθα, ὠμίλησα τὴν προηγουμένην μόλις ἑβδομάδα ἐν τοῖς ἀπομεμακρυσμένοις τέμασι τῆς Φρεισίας πρὸ τῶν φοιτητῶν, οἵτινες μὲ προσεκάλεσαν εἰς Γρονίγγην.

Ἄν παρῆλθεν ἀκόμη ἔτος, ἀφ' ὅτου ἔσχον τὴν τιμὴν καὶ τὴν μεγάλην χαρὰν νὰ ὀμιλήσω ἐν τῷ σεμνοτάτῳ ἢ ὄραιουτάτῳ ἢ κοὶ ἀμφοτέρω τόπῳ, ὅστις ἐπὶ τῆς γῆς διὰ τὰς σπουδὰς ὑπάρχει, ἐννοῶ τὴν Ὁξφόρδην. Χθὲς ἀκόμη ἀπήντησα εἰς ἐπιστολὴν Σκότου τινός, ὃν οὐδέποτε εἶδον, ἐν ἑλληνικαῖς στίχοις, καὶ πρὸ μικροῦ ἔλαβον τὴν φωτογραφίαν ἑλληνικοῦ θεάτρου, ὅπερ ἀνηγέρθη ἐν τοῖς παναρχαίοις δάσεσι τῆς Κα-

Τὴν διάλεξιν ταύτην τοῦ περικλεοῦς φιλολόγου Οὐλερίχου φὸν Βιλαμόβιτς—*Möllendorff* θεωρεῖ λίαν ἐπίκαιρον διὰ τὰς σημερινὰς θλιβεράς περιστάσεις τοῦ ἔθνους ἡμῶν. Φορεὺς βεβαίως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς ζωῆς, δηλαδὴ ζωοποιούσης, δυναμείας εἶναι ὁ ἐν Ἑλλάδι δημοουγηθεὶς ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος, γινόμενος κληρονομία ὄχι μόνον τῆς ἑλληνικῆς χώρας (ταύτης ἐπ' ἐλάχιστον), ἀλλὰ παντός σχεδὸν πολιτισμένου κράτους· ἡ ιστορικὴ συνέχεια ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διεκόσθη.

Ἡ διάλεξις αὕτη ἐδημοσιεύθη εἰς τὰς *Mitteilungen des Vereins der Freunde des humanistischen Gymnasiums in Wien* 8. Heft, ἡ δὲ μετάφρασις ἦν εἰς τὴν *Μελέτην* τόμος Δ'. Νῦν ἀναδημοσιεύεται μετὰ τὴν ἐκ νέου ἐπιθεώρησίν τῆς ὑπὸ τοῦ κ. Ἰωάννου Καλιτσουάνου.

λιφορρίας, οὐχὶ μακρὰν τοῦ Ἀ. Φραγκίσκου, πρὸς παράστασιν ἑλληνικοῦ τινος δραμίτιος ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ. Ἀλλά, κυρίαί καὶ κύριοι, ἐρωτᾶται, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀποδείξῃ τις πρῶτον, ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς ζῆ ὡς βάσις τοῦ ἡμετέρου παγκοσμίου πολιτισμοῦ καὶ οὐ μόνον ζῆ ἀλλὰ καὶ ἐμπνέει καὶ ζώη; Οὐχί. Ἄς ἔχομεν λοιπὸν τοῦτο νῦν πρὸ ὀφθαλμῶν. ὡς βάν τιν τῆς παρούσης ἐπισκοπῆτεως ἡμῶν.

Ὁ σκοπὸς ἡμῶν ἐνταῦθα, σκοπὸς ὅστις εἰς πολλοὺς τῶν πεπολιτισμένων λαῶν εἶναι κοινὸς πρὸς τὸν ὑπέτερον Σύλλογον, ἐγκρατεῖται εἰς τὸ νὰ ἐξεύρωμεν παίδευσίν τινα τῆς νεότητος, ἧς νὰ ἔχη καὶ νὰ διαφυλάττῃ ὡς χαρακτηριστικὸν τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἧς ἀνευ δὲν εἶναι δυνατὴ ἀληθῆς κατανόησις αὐτοῦ. Ὅλοι οἱ λαοί, καὶ οἱ νεώτατοι αὐτῶν ἐν τοῖς πρώτοις, συναισθάνονται τὴν ἀνάγκην ταύτην. Ἄς μὴ παραδεχθῶμεν, ὅτι οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες εὐρίσκονται ἐν τῇ εὐτυχῇ θέσει νὰ ἔχωσι πάλαια κληρονομία, θὰ παρήκμαζον μέχρι τοσούτου, ὥστε τὰς κληρονομίας ταύτας νὰ ἐγκαταλίπωσιν, ἵνα ἂντ' αὐτῶν ἀναλάβωσιν αὐτὰς ἄλλοι, ἴσως οἱ Ἰάπωνες. Ἀλλὰ καὶ δὲν πράττομεν τοῦτο, ἵνα κατέχομεν προνόμιόν τι. Ἡμεῖς, ἡμεῖς οἵτινες ἀσχολούμεθα περὶ τοῦ Ἑλληνας, θὰ εἶμεθα οἱ τελευταῖοι. οἵτινες τὴν ἀξίαν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν θὰ θελήσωμεν νὰ παραβλέψωμεν.

Ἐπιτρέπομεν εἰς πᾶσαν παίδευσιν, ἧτις διὰ σοβαρῆς ἐργασίας καὶ διὰ βαθείας ἐσωτερικῆς κατανοήσεως πράγματός τινος ἀνημῶν τὸν νέον εἰς ἀνωτέραν τινα σφαιραν, νὰ ἔχη ἰδίαν ὁδὸν καὶ ἴδιον σκοπόν. Θέλομεν μόνον νὰ διαφυλάξωμεν καὶ εἰς τὴν ἰδίαν ἡμῶν ἐπιτήμην τὸ δικαίωμα τοῦτο. Εἶναι τελεία παραγνώρισις τὸ νὰ νομίζῃ τις, ὅτι ἡμεῖς θέλομεν νὰ κρατήσωμεν τὸ ὑφιστάμενον διότι ὑφίσταται. Ἐὰν ὁ δρόμος οὗτος δὲν ὑπῆρχεν ἐν τινι σχολείῳ, θὰ ἀπηγοῦμεν νὰ δημιουργηθῇ νέον τοιοῦτο σχολεῖον.

Πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν ἔδρισαν ὑπὸ τοιοῦτον πνεῦμα, νῦν ἐν πολλοῖς δημιουργοῦντες, μεγάλοι ἄνδρες, καίτεροι βυσιζόμενοι ἐπὶ τῶν ἀρχαίων παραδόσεων. Δυναμέθα θαρροῦντως νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡμεῖς σήμερον εὐρισκόμεθα ἐν καλύτερα ἢ ἐκεῖνοι θέσει ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὡς βάσεως τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ, διότι εἰργάσθημεν περὶ τὰ πράγματα ταῦτα ἕνα ἕνα αἰῶνα, πάντες δὲ οἱ λαοὶ ἀπέβλεπον μὲν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν, ἀλλ' ἕκαστος κατὰ τὴν ἰδίαν κλίσιν, ἔστω καὶ ἂν ἐν συνειδήσει ἐπεδίωκον μόνον ἰδίους ἐθνικοὺς σκοπούς. Διότι πάντες ἔτεινον πρὸς πολιτισμὸν, καὶ ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἑλλήνων εἶχε προβληθῆ ὡς παγκόσμιος, καὶ ὡς περιδείγμα πολιτισμοῦ διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Ἀκριβῶς, διότι πάντες ἡμεῖς ἐχόμεθα στερωδῶς

τοῦ ἰδίου ἕκαστος ἔθνικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ πρὸς τούτους εἰς ἕκαστον ἔθνος εὐχόμεθα ἵνα ἀναπτύσσηται υπερέφρων ἐπὶ τοῖς ἰδίους χαρίσμασι, διότι ἡμεῖς ἐκ τοῦ Ἑλληνισμοῦ παρελάβομεν τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας, ἀκριβῶς διὰ τοῦτο κατανοοῦμεν, ὅτι ὑπὲρ πάντας τοὺς πολιτισμοὺς πρέπει νὰ ὑπάρχῃ κοινότης τις, καὶ πρὸς τὴν κοινότητα ταύτην παρέχει εἰς ἡμᾶς τὴν βᾶσιν ὁ Ἑλληνισμὸς.

Δὲν δυνάμεθα πρὸς τοῦτο νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν τῆς Λατινικῆς γλώσσης. Ἡ ἱστορία δὲν ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς τοῦτο. Γνωρίζομεν τίνα ἀξίαν εἶχεν ἡ Λατινικὴ γλῶσσα καὶ ποίαν ἀξίαν ἀκόμη διαφυλάττει. Αὕτη μόνη διεφύλαξεν εἰς τὴν Δύσιν τὸν πολιτισμόν, ὅτε τὸ παγκόσμιον Κράτος κατελύθη, καὶ εἶναι βλασφημία τὸ νὰ καλῆ τις τὴν Λατινικὴν γλῶσσαν νεκράν, ἀφοῦ αὕτη εἶναι ζῶσα γλῶσσα τῆς ζώσης Ἑκκλησίας. Ἄλλ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἦτο ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα τὸ δοχεῖον, ἐν ᾧ διετηρήθη ὁ πολιτισμὸς. Ἐὰν ἠθέλομεν νὰ λάβωμεν μόνον τὴν Λατινικὴν γλῶσσαν, θὰ ἀπεξενούμεθα τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ αὐτῆς. Δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζομεν, ὅτι ἡ μετάβασις εἰς τὸν μέγαν Βυζαντιακὸν καὶ Ἀσιατικὸν καὶ Σλαβικὸν ἐμπολιτιστικὸν κόσμον δὲν συνέβη διὰ τῆς Λατινικῆς γλώσσης, ἀλλὰ διὰ τῆς Ἑλληνικῆς. Δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζομεν, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι Ἑλληνικὸν καὶ οἱ μεγάλοι πνευματικοὶ θησαυροὶ, τοὺς ὁποίους οἱ Ἰουδαῖοι ἐδώρησαντο εἰς τὸν κόσμον, τότε μόνον προσέλαβον ζῶν, ὅτε ἐνεδύθησαν τὸ Ἑλληνικὸν ἔνδυμα. Ἡ διαφορὰ εἶναι καταφανής. Εἰς τὴν Λατινικὴν γλῶσσαν μετεφράσθη τὸ πρῶτον ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ὑπὸ Χριστιανῶν· τοῦναντίον ἡ μετάφρασις τῶν Ἑβδομήκοντα εἶναι κτύπημα, τὸ ὅποιον κατέφευρεν ὁ Ἰουδαϊσμός· κατὰ τῆς ἰδίας πνευματικῆς ἀναπτύξεώς του ἐντὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅστις ἦτο ἱκανῶς μέγας, ὥστε νὰ περιλάβῃ ἐν ἑαυτῷ τὴν ξένην ταύτην θρησκείαν καὶ τὸν ξένον τοῦτον πολιτισμόν. Ὁμολογοῦντες λοιπὸν καὶ ἀναγνωρίζοντες, ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς ἐγένετο ἡ βᾶσις καὶ τοῦ καθόλου πολιτισμοῦ καὶ τῶν καθ' ἕκαστον πολιτισμῶν, οἵτινες ἀνεπτύχθησαν ἀφ' ὅτου ὁ Αἰνεῖας ἀπεβιβάσθη παρὰ τὸ στόμιον τοῦ Τιβέρεως, ἀποδεχόμενοι καὶ ἐγκρίνοντες εἶτα ἐλευθέρως τὴν αὔξησιν τοῦ πλοῦτου πάσης ἔθνικῆς ἐξειλέξεως—πρέπει δὲ ἀκόμη προβαίοντες περαιτέρω νὰ εἴπωμεν, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἔθνικὴ τις φιλολογία, ἔξ ἧς δὲν θὰ ἐμάνθανέ τις τι πρὸς κατανόησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καθὼς δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀνθρωπίνη τις ἀσχολία ἢ ἐπιστημονικὴ ἐργασία ἢ τοῦ πρακτικοῦ βίου ἔργον, τῶν ὁποίων νὰ μὴ ἔχη ποτὲ ὁ φιλόλογος ἀνάγκην πρὸς κατανόησιν τῶν Ἑλλήνων, περὶ οὓς ἀσχολεῖται—ἐὰν λοιπὸν ταῦτα πάντα συνίδωμεν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡμεῖς εἴμεθα ἱκανῶς ἐλεύθεροι, ἵνα καὶ εἰς τοὺς ἄλλους εὐ-

χαρίστως ἐπιτρέπωμεν νὰ ὡσιν ἐλεύθεροι, ἀλλὰ δικαιούμεθα ὁμως νὰ ἔχωμεν καὶ ἡμεῖς ἀξιώσεις διὰ τὴν ἐλευθερίαν ταύτην.

Ἄλλὰ ἄς ἐπισκοπήσωμεν τὸν Ἑλληνισμόν, ἐὰν ἀπεδείχθη ζῶν ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ πολιτισμοῦ, διότι ἅπας κατὰ τὸ φαινόμενον ἐξηφανίσθη, καὶ ἐὰν κατὰ τὴν ἀνίστασίν του ἐχρησίμευσεν ὡς ἔρεισμα τῶν ἐθνικῶν πολιτισμῶν. Πρῶτον λοιπὸν κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶχεν ἐν τῇ Δύσει ὡς γλῶσσα σχεδὸν λησμονηθῆ, διαγινώσκομεν ὅτι πάντοτε (καὶ ἐν τῇ πόλει, ἐν ἣ διδάσκει ὁ Wic k o f f, ἔχει τις πολὺ ὀλιγώτερον ἢ ἀλλαγῶν ἀνάγκην νὰ ὑποδείξῃ τοῦτο) ἐπὶ τοῦ καλλιτεχνικοῦ πεδίου μετεβιβάζετο ἀνεκαιοσθήτως καὶ διαρκῶς ἡ καρποφόρος ἐπίδοσις τοῦ Βυζαντιοῦ ἐπὶ τὴν Δύσιν. Τοῦτου ἀντιλαμβάνεται ἡ ἐπιστήμη πρὸς τὸ παρὸν ὀλίγον μόνον. Διότι ἡμεῖς οἱ θνητοὶ ἰστάμεθα ἕκαστος ἐν ἐνὶ σημείῳ τῆς ἐπιστήμης καὶ ἐπιβλέπομεν μόνον μικρὸν τι μέρος περὶ ἡμᾶς, ἀλλ' ἐν ᾧ ἡμεῖς ἐρχόμεθα καὶ παρερχόμεθα, ἡ ἐπιστήμη προχωρεῖ ἐν ἀδιαλείπτῳ προόδῳ καὶ τὸ ὀραϊότατον πάντων εἶναι, ὅτι ἡμεῖς προκαιθανόμεθα ἐκείνῳ τῷ ὁποῖον ἄλλοι μεθ' ἡμᾶς θὰ γνωρίζωσι καὶ θὰ ἀναγνωρίζωσιν. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης τοῦ Μέσου αἰῶνος, ἐν τε τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει, ἀνεψόχθη βεβαίως ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ Ἑλληνισμοῦ πλούσιον πεδῖον ἐρευνῶν, ἀλλ' ἐσωτερικῶς δύναται τις νὰ κανανοῆσῃ τὰ ἔργα τῶν Καλῶν Τεχνῶν μόνον, ἐὰν ἔχη αἰσθητικὴν τῆς γλώσσης, διότι μόνον ἡ γλῶσσα διηλοῖ τί συνησθάνθησαν καὶ τί διελογίσθησαν οἱ ἄνθρωποι τοῦ παρελθόντος. Καὶ ἐν τῷ πνευματικῷ πεδίῳ δύναται τις σαφῶς νὰ παρατηρήσῃ, ὅτι ὁ Νεοπλατωνισμός, τὸ τελευταῖον μέγα φιλοσοφικὸν σύστημα τῶν Ἑλλήνων, ἤκμαζε μέχρι τοῦ 6^{ου} αἰῶνος ἀκατίβλητος καὶ ὅτι ἔκτοτε τὸ νῆμα ἔρχεται πρὸς τὰ ἔδω κατ' ἀρχάς δι' ἀτέχνων βαρβαρικῶν μεταφράσεων, βραδύτερον δι' ἀμέσου συναφείας καὶ ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ μέσου αἰῶνος, ἦν ἡμεῖς μὰ τὴν ἀλήθειαν περιφρονοῦμεν καὶ ἣτις δὲν ἐκμηδενίζεται καλουμένη «σχολαστικὴ», ἀκριβῶς ὡς πρὸς τὸν μιστικισμόν ἔλαβε πολλὰς νύξεις ἐκ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ τελευταίᾳ μορφῇ αὐτῆς, κρίγματα ὧν τὰς λεπτομέρειας θὰ ἴδνηθῆ ποτε νὰ ἐξακριβώσῃ ἀπώτερον μέλλον. Εἶτα προστίθεται καὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς παλαιότερας Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, πάντοτε πρὸ τῆς ὑφ' ἡμῶν καλουμένης Ἀναγεννήσεως. Ὅτε δὲ ἡ Δύσις μετέβη εἰς τὴν Ἀνατολήν ἐπιχειροῦσα τὴν διὰ τὸν Ἑλληνισμόν τόσον ὀλεθρίαν τετάρτην σταυροφορίαν, κατωρθώθη τοῦλάχιστον, ἵνα ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Γαληνὸς μετενεχθῶσιν εἰς τὴν Δύσιν. Διότι πῶς ἄλλως ὁ Ἅγιος Θωμᾶς ὁ Ἀκυϊνάτης θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναγνώσῃ τὸν Ἀριστοτέλη, ὅστις παρέσχεν εἰς αὐτὸν πειραδείγματος χάριν τὴν ἀφορμὴν τῶν πολιτικῶν φιλοσοφημάτων του;

Περὶ τῆς Ἀναγεννήσεως δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴπῃ τίς τι, τοῦ λόγου δὲ νῦν ὄντος περὶ γνωστοτέρων πραγμάτων ἀρκουσι μόνον ὑποδηλώσεις τινές. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλολογίας παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ Ἰταλία παραδίδει τὰ προτεία κατὰ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς 16ης ἑκατονταετηρίδος εἰς τὴν Γαλλίαν. Ἐν Γαλλίᾳ τὸ πρῶτον γίνεται ἡ φιλολογία ὄντως ἐπιστήμη διὰ τῶν μεγάλων φιλανθρωπιστῶν Ἐρρίκου Στεφάνου, Ἰσαὰκ Κασαυβῶνος, Ἰωσήφ Σκαλιγῆρου. Οὐδέποτε σχεδὸν μετὰ ταῦτα ἀνῆλθεν εἰς τοιοῦτον ὕψος. Εἶναι ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν ἡ Γαλλία ὑπερέβησε τὴν Ἰταλίαν ἐν τε τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ τέχνῃ ἐποχὴ καθ' ἣν ἀπέκτησε τοιοῦτον πολιτισμὸν, ὅστις προσεπόρισεν εἰς αὐτὴν τὴν ἐν Εὐρώπῃ κυριαρχίαν ἐντὸς τῶν ἐπομένων ἑξ γενεῶν. Εἶναι ἡ συνάντησις αὕτη τυχαία; Ἐν τῇ Γαλλίᾳ ταύτῃ, καὶ μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν Οὐγενότων λογίων, ἡ γνῶσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦτο οὕτω προηγμένη, ὥστε ποιηταὶ ὡς ὁ Ῥακίνας ἠνθλουν οὐχὶ ἐκ μεταφράσεων ἀλλ' ἐκ τοῦ πρωτοτύπου, καὶ οὕτως ἡ ἐποχὴ τῶν Μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Ῥητόρων διὰ τῶν Βενεδικτίνων μοναχῶν κατενοήθη καὶ ἠρμηνεύθη, ὡς τοῦτο ἡμεῖς οὐδὲ κατὰ προσέγγισιν καταρθώσομεν ἀκόμη. Θὰ ἠδυνάμην νὰ εἶπω, ὅτι ἡμεῖς πρέπει ἐκ νέου νὰ ἀνακαλύψωμεν αὐτοῖς. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀναγεννᾶται ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐπικούρου καὶ τῶν Στωϊκῶν. Πόσοι ἄνδρες δὲν ἐμύθον διὰ τῆς στωϊκῆς παιηγετούμενοι ὑπὸ τοῦ Λιπίου νὰ διαλογίζωνται νὰ αἰσθάνωνται! Μεθ' ὀπίσης εὐστοχίας καὶ ἀπαικείας δὲν ἀνεκάλυψεν ὁ Gasendi τὸν Ἐπικούρον! Μετὰ τοιούτων βεβαίως συνδέεται καὶ ἡ φιλοσοφικὴ ἐκείνη κίνησις, ἧς ἠγείτο ἡ Γαλλία. Ἐὰν δὲ μετὰ ταῦτα τὸ κέντρον τοῦ πνευματικοῦ βίου μετατίθεται εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἥτις ὑπεριερεῖ τῶν ἄλλων κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, τοῦτο συμβαδίζει πρὸς τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς ἐν ταῖς κλασσικαῖς σπουδαῖς. Οἱ ἐπιφανεῖς ῥήτορες τῆς Ἀγγλικῆς Βουλῆς ἐκπαιδεύονται μελετῶντες τὸν Δημοσθένη καὶ τὸν Ἰσοκράτη. Εἶναι τοῦτο σύμπτωσις; Ὅταν εἴτα Ἀγγλοὶ μετοικοῦντες συναποκομιζώσιν ἕξ Ἀσίας καὶ ἕξ Ἑλλάδος εἰκόνας καὶ ἀπεικονίσεις οἰκοδομημάτων καὶ ἀγαλμάτων, ὅταν ἐν Ἀγγλίᾳ γεννᾶται τὸ πάθος ἐκείνο τῶν ταξιδιῶν εἰς τὴν ὠραίαν Ἑλλάδα, ὅπερ δι' ἡμᾶς συγκλητικώτατα ὁ λόρδος Βύρον ἐνσωματοῖ, δύναται τίς νὰ παρατηρήσῃ, ὅτι συμπίπτει τοῦτο πρὸς τοὺς χρόνους ἐκείνους, καθ' οὓς ἡ Ἀγγλία ἀναλαυβάνει τὴν θαλασσοκρατίαν πασῶν τῶν θαλασσῶν· εἶναι οἱ χρόνοι ἐκείνοι, καθ' οὓς ἐν τῇ Ἀγγλικῇ Κοινοβουλίᾳ θεωρεῖται ὡς ἰδιαιτέρως κομψὸν νὰ μνημονεύονται ἑλληνικὰ στοιχοὶ καὶ ἀποφθέγματα.

Ἐπὶ τέλους ἀναφρίνεται εἰς τὸ μέσον καὶ ἡ Γερμανία καὶ ἡ Γερμα-

νική δύναμις. Μή δὲν ἄρχεται μετὰ τοῦ Βίγ κελ μαν καὶ Λέσιγγ ἡ ἀκμή τοῦ τε ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ ἡμῶν πολιτισμοῦ καὶ σίγμα ἡ σπουδὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ: Δὲν ἀποστρέφουσι τὸ πρόσωπον ἀπὸ τῆς ἀρχαίας σχολῆς, ὅπως ἦτο αὕτη τότε, ἣτις δὲν ἠδύνατο ἢ καὶ δὲν ἠθέλει νὰ δώσῃ τι πλέον ἢ μόρφωσιν τινα περὶ τοὺς τύπους, καὶ δὲν ἐπιβάλλουσι οἱ ἄνδρες οὗτοι, ἕνα τις βαθύτερον εἰσδύειν ἐξίγη τὸ πνεῦμα ἐκ τῆς λέξεως καὶ τὴν λέξιν ἐκ τῆς ἐννοίας: Καὶ κατορθοῦται λοιπόν, ἕνα δοθῇ εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῶν ἡμετέρων μεγάλων ποιητῶν καὶ φιλοσόφων καὶ ὑπὸ τῶν παιδαγωγῶν, οὔτινες πρὸ ἐκείτων ἐτῶν ἡμαῖζον, κανὼν τις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅστις συγχρόνως εἶναι καὶ κανὼν εὐγενεοῦς τοῦ ἀνθρώπου μορφώσεως. Οὗτοι δὲ οἱ Ἕλληνας εἶναι τῇ ἀληθείᾳ τοιοῦτοι, ὁποίους παριστᾷ ὡς τὸ ἰδεῶδες τελείων ἀνθρώπων ἡ φαντασία τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀνδρῶν. Προβάλλεται πρὸς μίμησιν κλασσικόν τι ἰδεῶδες, ὃπερ προὔξενησεν εἰς ἡμᾶς ἀμέτρητον ὠφέλειαν. Ἀπολεσθὲν ἰδιῶδες! Ἐπιτρέπεται νὰ ὁμολογήσῃ τις τοῦτο: Περιδεῶς ἐρωτῶσι πολλοί, εἰς τοῦτο τὸ ἰδανικὸν ἐγκαταλίπωμεν, δὲν ἐγκαταλείπομεν ὅ,τι ἀριστόν ἔχει ὁ Ἑλληνισμός: Πολλοὶ ἀξιόλογοι ἄνδρες ἐπιδιώκοντες τὸ ἀγαθὸν τοῦ τε ἔθνους καὶ τοῦ σχολείου, φοβοῦνται ὅταν ἀκούσιν, ὅτι λέγει τις λόγον χάριν εἰς τοὺς παῖδας, ὅτι οἱ Ἕλληνας δὲν ὑπῆρξαν ἰδανικὸς τις λαὸς χρησιμεύων ὡς κανὼν, ὅτι ὑπάσχει καὶ ἄλλη τέχνη παρὰ τὴν Ἑλληνικὴν, καὶ ὅτι παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὑπάρχουσι πολλά, ἅτινα μόνον ἱστορικὴν τινα σημασίαν δύνανται νὰ ἔχουσιν. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἐπιθυμῶ νὰ εἶπω τὴν ἐμὴν γνώμην. Διότι εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας καθυγιάσωμεν ἐν μιᾷ οὐσίᾳ, ἐν μιᾷ μορφῇ, ἐν ἐνὶ πρωτοτύπῳ τότε, Κυρῆαι καὶ Κύριοι δὲν εἶναι πλέον ζῶντες. Οἱ Ἕλληνας ἐκεῖνοι ἴστανται ἐν ἰδανικῷ ὀλυμπίῳ ὕψει ἢ ζῶσιν ἐν χώρᾳ τινὶ πόθει, ἐν Ἀρκαδίᾳ τινὶ τῆς βοιωτικῆς ποιήσεως. Ἡμεῖς διακείμεθα οἰκείως πρὸς τὴν πραγματικὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν θάλασσαν αὐτῆς. Τὸ νὰ διατηρῶμεν ἰδανικοὺς τοὺς Ἕλληνας ἐκείνους εἶναι τὸ αὐτό, ὡς εἰς ἠθέλομεν νὰ ἀναπαραστήσωμεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ μυθιστορήματος «Ἐπερίωνος» τοῦ Hölderlin. Καὶ δὲν δικαιούμεθα βεβαίως νὰ παρουσιάζωμεν εἰς τὰ τέκνα ἡμῶν πράγματα, εἰς τὰ ὁποῖα καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ δὲν πιστεύομεν. Εἰς τοιαῦτα ψεύδη δὲν πιστεύουσιν αὐτὰ, καὶ δὲν ὀφείλουσι καὶ νὰ πιστεύουσιν. Εἶναι καλὸν καὶ ὠραῖον, εἰς μανθάνωσι νὰ βλέπωσι τὴν ἐλευθεράν φύσιν ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ ἐμπείρου βιολόγου. Ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς θέλομεν νὰ διδάξωμεν αὐτὰ νὰ βλέπωσι, καὶ τοῦτο κυρίως νὰ βλέπωσι καὶ διακρίνωσιν ὅπερ οὔτε ὁ πραγματικὸς ὀφθαλμὸς οὔτε τὸ μικροσκοπίον βλέπει νὰ βλέπωσι λοιπὸν τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, νὰ ἀνέρχονται εἰς τὴν

αἰθέρα ἐκείνων, ὅστις τότε οὐ μόνον εἶναι ὁ φορεὺς φωτεινῶν κυμάτων, ἀλλὰ ἀκόμη δεικνύει καὶ τὴν ὁδὸν πρὸς τοὺς αἰωνίους θεούς.

Ἡ κατάστασις λοιπὸν αὕτη τοῦ Κλασικοῦ, ἐν ἣ μορφῇ τοῦτο ἐγένετο τοιοῦτο, εἶναι ἀδύνατον νὰ διατηρηθῇ. Ἐὰν προσθέσωμεν χάριν τῶν εὐγενῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἴδρυσαν τὸν κλασικισμὸν, ὅτι αὕτη ἡ καθαρὰ γίσις, οὕτως εἰπεῖν, ἤρξικτο νὰ γίνηται ἤδη ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις τῆς ἀρχαιότητος. Ἀπὸ τῆς κρίσεως ταύτης τῶν μεταγενεστέρων ἀπεμακρύνθημεν ἡμεῖς νῦν μετὰ θρηασίαν αἰῶνος καὶ ἐφθίασαμεν εἰς τοὺς γνησίαν καὶ ἀληθῆ ἀξίαν ἔχοντας ἀρχαίους. Οὕτως ὡς τούτους γινώσκουμεν καὶ ἀγαπῶμεν καὶ θεοροῦμεν ὡς τὸ τολυτιμότατον ἡμῶν πρᾶγμα, οὕτω καὶ δεικνύομεν αὐτούς. Οἱ μεθ' ἡμᾶς δυνατὸν νὰ εὐρίσκωνται εἰς καλύτεραν ὡς πρὸς τοῦτο ἢ ἡμεῖς κατὰστασιν καὶ θὰ δύνανται οὕτοι τότε ἄλλως νὰ κρίνωσιν. Ἀλλὰ καὶ τι ἄλλο ἐδιδάχθημεν ἐκ τῆς πείρας τοῦ αἰῶνος τούτου. Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐξηκολούθησε δρῶν ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὸν καθ' ὅλου πολιτισμὸν καὶ μετέσχε τῶν μεταβολῶν τῆς ποιήσεως καὶ τέχνης παρέχων ἐκ τῶν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ δεχόμενος ἔξωθεν. Ἐὰν κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα τὸ ἐθνικὸν φρόνημα πανταχοῦ τόσοσιν ἰσχυρὸν καὶ σιγνάκις ὀλέθριον ἀναφαίνεται. οὐχ ἦττον ὁμοῦ ἴσως ἐν μέρει ἀκουσίως καταπαυτῶν τόπους καὶ προσεγγίζων τοὺς ἀνθρώποις πρὸς ἀλλήλους παρήχθη ὁ παγκόσμιος ἐκείνος πολιτισμὸς, περὶ οὗ ἐν ἀρχῇ ὁμίλησα

Ἐὰν ἀναλογισθῶμεν πῶς ἐκ τῆς νεωτέρας φιλολογίας, ἐκ τῆς ποιήσεως τῆς δευτέρας ἡμῖσεσ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, τὴν ὁποίαν πινὲς ἐξ ἡμῶν θὰ εἶδον ἰδίους ὁμίσειν ἀξιοσημείων καὶ θὰ προσέλαβον νεαροὶ ὄντες, ὡς ἀναλογισθῶμεν, λέγω, πῶς, ἐν τῇ Γαλιικῇ ποιήσει, ἐν τοῖς Παρνασιδεῦσι, ἐν τοῖς περὶ τὸν Leconte de Lisle ἐν τῇ μεταφράσει αὐτοῦ τῆς Ὀρεστείας, ἐν τοῖς poemes tragiques, γεννᾶται Ἑλληνισμὸς τις, ὅστις εἶναι ἐντελῶς διάφορος ἐκείνου, ὅστις παρὰ τοῦ γαλλοῦ χάριν ὑπῆγε παρὰ τῷ André Chénier, καὶ πόσῃ στερῆν συγγένειαν εἶχεν ὁ Ἑλληνισμὸς οὗτος πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν, τὸν ὁποῖον ἐν Ἀγγλίᾳ μέγας αὐτῆς ποιητῆς, ὁ Swinburne, ἐξ ἑαυτοῦ παρήγεν, καὶ πρὸς ἐκείνον, ὃν ἐν Ἰταλίᾳ παρέχει λαλοῦντα εἰς ἡμᾶς ὁ Carducci, ὁ μέγιστος τῆς σειρᾶς ταύτης, ἐν τοῖς θαυμαστοῖς αὐτοῦ στίχοις! Εἶνα οὗτος Ἑλληνισμὸς ἑσωτερικῶς κατανοούμενος, ἐμπειθῆς, καὶ πολὺ καθαρώτερος καὶ ζωηρότερος· δὲν εἶναι πλέον ἢ κλασικὴ ἐκείνη παράστασις, ἀλλ' ἔχει ἐν ἑαυτῷ καὶ τι ἐκ τοῦ Ῥωμαντισμοῦ, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ διέπνευε τὸν κόσμον. Δὲν ὀφείλομεν νὰ ἀποδεχθῶμεν τοῦτο καὶ διὰ τὸν τρόπον, ἐν ᾧ ποτὲ ὁ Coethe παρουσίαζε τοὺς Ἑλληνας λαλοῦντας; Καὶ ἐὰν θέλωμεν νὰ ἀρνηθῶμεν τοῦτο, δὲν δυνάμεθα. Διότι ὑπάρχει τοῦτο ζῶν καὶ ἔχει τὰς ῥέζας τῆς ζωῆς του ἐν τῷ Ἑλληνισμῷ. Ἐὰν ἀνο-

μολογήσωμεν λοιπόν τοῦτο μετὰ χαρᾶς. Καί ἂν ποιητικαί τινες μεταποιήσεις ἑλληνικῶν ὑποθέσεων διαθέωσιν ἡμᾶς, τὸ πρῶτον ἀλλοκότως πως, ὡς πράττουσι Τραγικοί τινες ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν Γαλλίᾳ -- ἴσως εἴμεθα ὑπὲρ τὸ δεόν κλασικισταί, ἀλλὰ καὶ ἴσως τινὰ νὰ ἐννοῶσιν οἱ τοὶ καλύτερον. Ἄς ἀρκεσθῶμεν λοιπόν εἰς ταῦτα καὶ ἄς ἀφήσωμεν τὴν πνευματικὴν ἀνίπτυξιν τῶν λαῶν ἡμῶν νὰ βαδίξῃ τὴν ὁδὸν ἐκείνην, ἣν ὁ Θεὸς ἀφίνει αὐτὴν νὰ βαδίξῃ. Ὁ Ἑλληνισμὸς ὡς γνωστὸν ἀκριβῶς ἐν τῇ μεταλλαγῇ τῶν ἐπιδράσεων του κέκτηται τὴν διαρκῆ ζωὴν του.

Καὶ νῦν τέλος, ἄς ἐγκωμιάσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ὡς φιλολόγους, διόσα ὁ αἶὼν ἡμῶν κατώρθωσεν. Ἄς στρέψωμεν πρὸς τὰ ὀπίσω τὰ βλέμματα καὶ ἄς ἴδωμεν παραδείγματος χάριν τὸν Δημοσθένην. Ἦτο οὗτος πάντοτε ὁ μέγας καὶ κλασσικὸς ῥήτωρ. Ἐλάλει καλῶς καὶ ἐν τελείαις περιόδοις λόγου καὶ ἐν καθαρωτάτῃ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ὁ λόγος αὐτοῦ εἶχε καὶ ἀρετὴν καὶ φιλοπατρίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν πατρίδα αὐτοῦ ὑπερῆσιζε, μᾶλλον γενικῶς πράττων τοῦτο ὑπὲρ τῶν τιμωτάτων πραγμάτων ἐνός ἐκάστου ἢ ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν του. Διότι ἡ ζωὴ τῶν Ἀθηνῶν τούτων, ἐν αἷς ἀνεπτύχθη ὁ ἀνὴρ, ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ κατάστασις, ὅλοι οἱ παράγοντες τοῦ βίου, οἱ πολιτικοὶ καὶ οἰκονομικοί, ἦσαν ἄγνωστοι, οὐδεις ἠρώτα περὶ αὐτῶν. Πρὸς τὸ μέγα οἰκοδόμημα τῆς Ἀθηναϊκῆς ἱστορίας δὲν ὑπῆρχον πρὸ τοῦ Boeckh οὐδὲ οἱ πρῶτοι λίθοι. Ἐπιτρέψατέ μοι νὰ ὑπομνήσω ὑμᾶς ὄνομα προσφιλέστατον εἰς ὑμᾶς, τὸν Γουλιέλμον Von Hartel. Εἶναι οὗτος καὶ ἰδική μου ἀνάμνησις, ἐκ τοῦ φιλολογικοῦ μου σταδίου. Εἰς αὐτὸν τὸ πρῶτον ὄφειλον τὸ ὅτι δι' ἐμὲ κατέστη ὁ Δημοσθένης ῥήτωρ ζῶν. Παρὰ τῷ Hartel τὸ πρῶτον ἔμαθον νὰ θεωρῶ τοὺς λόγους του ὡς συγγράμματα τοῦ Κράτους, ὡς ἔγγραφα ζωῆς πολιτικῆς. Ἐθετε τὸ ζήτημα (Ποία πρότασις ἔχει παρουσιασθῆ; Καὶ μάλιστα αὐτὸ τοῦτο ἔθετε τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἡμερησίας διατάξεως. Αἱ ὑποδείξεις, του περὶ τῶν διαφόρων ζητημάτων δὲν ἐξητάσθησαν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, προσηκόντως καὶ ὡς ἤξιον. Ἔτερον παράδειγμα. Βλέπομεν ἀράγε, ὄντως ἀκόμη ἐν τῇ Ἀρτέμιδι τῆς ἐπαύλεως Ludovisi τὸ ἄκρον ἄκρον Ἑλληνίδος θεᾶς; Θὰ ἀναπαριστάνομεν αὐτὴν οὕτως, ὡς ἀναπαρέστησεν αὐτὴν ὁ Goethe ἐν τῷ δωματίῳ του, ἵνα πρὸ αὐτῆς ἀναπέμψωμεν δέησιν; Βεβαίως λαμπρὸν ἔργον, ἀλλὰ οὐχὶ τῶν δοκίμων χρόνων, ῥωμαϊκῆ ἀτομικότητος. Θὰ ἐθεωροῦμεν ἀκόμη τώρα τὴν Ἀφροδίτην τῆς Μήλου ὡς τὸ πρότυπον ἑλληνικῆς καλλονῆς, ὡς πρὸ δύο γενεῶν; Νῦν δτε ἀνευρέθη ἡ Νίκη τῆς Σαμοθράκης καὶ ὅλον ἐκείνο τὸ ἄλλο πλῆθος τῆς ἑξαισίας τέχνης τῶν δοκίμων ἑλληνικῶν χρόνων, πρὸ τῶν ὁμοίων οἰδηῆκατες ἀτομικότητος ὠχρᾶ; Τὸ νῆσιον εἶναι ὁ ἐχθρὸς τοῦ ἀτομικημάτος. Ἀφοῦ

λοιπὸν κατορθώσαμεν καὶ ἐφθάσαμεν εἰς τὰ γνήσια, ἀγαλλόμεθα ἐπ' αὐτοῖς καὶ δὲν ἀναγκάζομεθα ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν Βίγκελμαν καὶ Λέσιγγ νὰ ἀποδεχόμεθα τὶς τεχνικὰς κρίσεις τῶν ἔστω καὶ διὰ μόνων τῶν χειλῶν ὁμολογοῦντες αὐτάς. Παρ' αὐτοῖς βεβαίως θαυμάζομεν τὸ ὅτι ἐξ ἀτελῶν ἀντιτύπων ἐνόησαν τὸ ἀληθές· μεγαλεῖον τοῦ πρωτοτύπου. Πρὸς τοῦτοις δὲ μὴ δὲν ἐδιδάχθημεν σήμερον διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν καλῶν τεχνῶν νὰ ἀναγνωρίζωμεν ὡς καλὰ πολλὰ πράγματα, ἅτινα πρότερον ἐν τῷ ζήλω ἡμῶν περὶ τὰ κλασσικῶν παρεβλέπομεν; Πόσοι σήμερον δὲν αἰφραίνονται βλέποντες τὰς εἰκόνας τῶν μικρῶν τοπειῶν ἐν Πομπηῖα, τὰς ζωγραφηθείσας ἀμέσως κατὰ τὴν φυσικὴν πρώτην ἐντύπωσιν, τὰς ὁποίας πρότερον οὐδὲ ἐσημείουν ἀνακαλυπτιομένας; οὕτω λοιπὸν ἡ ἀναβολὴ ἐν τῇ ἀληθείᾳ εἶναι ἐμβάθυνσις τῆς κρίσεως, αὕτη δὲ δὲν συντελεῖ εἰς τὸ νὰ καθιστάμεθα ἐνδεέστεροι διὰ τὸ ὅτι καθορθώμεν ὑπάρχουσαν ἐξάρτησιν παντὸς τοῦ εἰδέναι καὶ τοῦ δοῦν, ἀλλὰ συντελεῖ τοῦνάντιον εἰς τὸ νὰ καθιστάμεθα πλουσιώτεροι, εὐπορώτεροι καὶ ὠριμώτεροι συγχρόνως. Πῶς ἔχει δὲ τὸ πρᾶγμα ὡς πρὸς τὸν Ὅμηρον τὸν ἀθάνατον καὶ ἀείποτε νέον; Βεβαίως τότε, ὅτε οὗτος τὸ πρῶτον εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐκ νέου ἀνεφάνη (διότι διὰ τὸν 16^{ον} καὶ 18^{ον} αἰῶνα δὲν ἦτο οὕτως τι «ζωντανόν»), ἐλέχθη, ὅτι ὁ Ὅμηρος εἶναι δημοτικὴ ποίησις· καὶ ἀμέσως τινὲς προεπιμήθησαν νὰ ἀνεύρωσιν, ὅτι ταύτην ποίησις ὑπάρχει ἢ ὑπῆρχε καὶ παρ' ἄλλοις σχεδὸν τοῖς ἄλλοις λαοῖς. Ἔθετον τὸν Ὅμηρον παραλλήλως πρὸς τὰ δημοτικὰ ἄσματα ἢ πρὸς ὅ,τι ἐξ αὐτῶν εἶχε συντεθῆ, καὶ πρὸ παντὸς ἐν Γερμανίᾳ ἔθετον, ὡς εἰκός, αὐτὸν παραλλήλως πρὸς τὰς γερμανικὰς ποιήσεις τῶν χρόνων τῆς ἀρχῆς τοῦ Hohenstaufen. Τὴν θέσιν ὅμως ταύτην, τοῦ ὅτι κερικῶν περιστάσεων εὐνοηθέντος ἢ τοῦ ποιητοῦ τοῦ λαοῦ, ἔχασεν ὁ Ὅμηρος· Ἡ ποίησις τοῦ Ὅμηρου, εἶναι ποίησις κοινωνικῆς τάξεως, τάξεως ἀνδρῶν, οἵτινες ἔκαμνον ποιήματα καὶ τάξεως εὐγενοῦς, δι' ἣν ἐγίνοντο τὰ ποιήματα. Ἡ Ἰλιάς δὲν ἀνεύθη εἰς ποσὸν τι ποιημάτων ἀγνωστον συγγραφέων, ποιηταὶ διαφόρων χρόνων βεβαίως εἰσγόσθησαν ἐν αὐτῇ, οἱ ποιηταὶ δ' ὅμοις οὗτοι εἶχον συναίσθησιν τῆς ἑσῶου τέχνης τῶν, ἢ γλώσσα δὲ αὐτῶν πᾶν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ ἀμιγῆς τοῦ λαοῦ γλώσσα. Ἀλλὰ καὶ τι ἄλλο ἐκ τούτου προσέκυψεν, εἶναι δὲ τοῦτο τὸ ὅτι ἔπος τι, ὡς σύνδεσις χωριστῶν ποιημάτων εἰς μέγα τι καὶ συστηματικὸν πῆγμα οὐδαμοῦ τῆς γῆς, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, συνετέθη, εἰμὴ μόνον παρὰ τῷ Ὅμηρῳ· ὅτι ὅπου καὶ ἂν ἀποβλέψῃ τις εἴτε ἐν τῇ δημοτικῇ ἀγγλοσαξονικῇ ποιήσει Beowulf εἴτε ἐν τῷ ἄσματι τῶν Niebelungen, ἢ ἐπιδροαῖς τῆς λατινικῆς ποιήσεως, τ. ἔ. τῆς μμήσεως τῆς Ὅμηρου δύναται πανταχοῦ νὰ καταδειχθῇ. Πῶς ἐπίβηεν ὅμως εἰς τὸν Ὅμηρον νὰ

ποίησι τὴν Ἰλιάδα; Δὲν γινώσκωμεν. Μοὶ ἀρέσκει μάλιστα τελευτῶν τὸν λόγον νὰ προβαίνω εἰς παρατηρήσεις ἃς ἡ ἐπιστήμη δὲν ἔχει κάμει ἀκόμη ἀλλ' ὅμως ζητεῖ διότι εἰς τὴν ἐπιστήμην δίδει ζῆσιν οὐχὶ ἡ κτῆσις τῆς ἀληθείας ἀλλὰ ἡ ζήτησις αὐτῆς. Δὲν γνωρίζομεν πῶς καὶ διὰ τίνος ὁ Ὅμηρος περιεκινήθη νὰ ποιήσῃ τοιοῦτον ἔπος. Λέγει ὅτι ἡ Μοῦσα ἐβοήθησεν αὐτόν, καὶ ἐν τούτῳ πρέπει κατ' ἀρχὰς νὰ ἀρκεσθῶμεν. Ποιῶν ὅμως ὁ ἀνὴρ οὐτὸς πρὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας τὸ ποίημα τοῦτο, δημιουργεῖ τὸ ὅλον πλῆθος τῆς μεγάλης ἐπικῆς ποιήσεως, ἥτις παρήχθη ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει. Ἄν ἀτωλέσθη τι ἐκ' τῆς ἀπολύτου ἄξιας τοῦ Ὁμήρου, ἐπῆλθεν ὅμως εἰς ἀντιστήζωμα τούτου ἡ ἱστορικὴ αὐτοῦ σημασία, διότι ἄνευ τοῦ Ὁμήρου δὲν θὰ ἐγεννώντο οἱ ἄλλοι. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ἀγωνιζώμεθα πρὸς κατανόησιν τοῦ Ὁμήρου διὰ νὰ μάθωμεν πῶς οἱ ἄλλοι οἱ μετ' αὐτόν καὶ οἱ δι' αὐταῦ ἐγένοντο καὶ ἠδύνατο νὰ γίνωσιν:

Ἐάν δὲ τοῦτο φαίνεται ἀσήμαντον καὶ ἐὰν τὰ ζητήματα, ἅτινα περὶ ταῦτα ἀναραίνονται, εἶναι δυσχερῆ, καὶ τὸ ἔτ' ἐμοὶ ἃς θεωρῶνται ὡς ὑπολειφθέντα πρὸς τροφήν τῶν φιλολόγων, ἀλλ' ἐν δύνатаί τις ἀσφαλῶς νὰ εἴπῃ: ὁ Ὅμηρος τοῦλάχιστον σπὸς καθ' ἑαυτὸν ἐσώθη εἰς ἡμᾶς. Οἱ στίχοι ἠχοῦσι καὶ νῦν, ὅπως καὶ πάλαι ἤχουν, ὁ μελωδικὸς ἰωνικὸς ῥυθμὸς τοῦ μέτρου προσπίπτει ἀκόμη εἰς τὸ οὖς ἡμῶν εὐρυθμὸς καὶ θωπευτικὸς. Ὁπῶς τὸ ἐπίχαρι καὶ σιγανὸν κῆμα πλήττει τας ἰωνικάς ἀκτίας, ἢ τοῦναντίον βροντερὸς, ὡς ὅτε ὁ Βορρᾶς καὶ ὁ Ζέφυρος πνέουσιν ἀντιθέτως. Ὁ διαπλέων τὰς θαλάσσας τῆς Χίου καὶ Σμύρνης διαβλέπει, ὅτι οἱ στίχοι τοῦ Ὁμήρου ἀρμόζουσι πρὸς τὸν φλοῖσθον τῶν κυμάτων. Τότε δὲν ἐρωτᾷ τις, πῶς ἦεν ὁ Ὅμηρος, πότε ἔζησεν ἢ ἂν ἔζησεν, τίνος ἐπενεργείας ἐπὶ τοῦς μετὰ ταῦτα ἔσχεν, ἀλλὰ συναισθάνεται ἀμέσως τὴν ἔξω ταν ἦν τοῦ Ὁμήρου δύναμιν. Ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ ἐξακολουθεῖ πάντοτε νὰ εἶναι ἀκαταία καὶ ἀληθής, ὅπως ἡ φύσις, ὅπως ἡ αἰωνία ζωὴ.

Ἀλλ' ἔρχονται πολλὰ περὶ δεῖς καὶ θρηνώδεις καὶ φονάζουσιν: Πῶς εἶναι δυνατόν ἢ δύσκολος αὕτη ἐπιστήμη, ἢ ἔχουσα τόσους ἀναφορὰς καὶ οὕτως ἐπιρρετῆς εἰς μεταλλαγὰς ἱστορικῶν γνωμῶν καὶ τεχνικῶν κρίσεων, νὰ εἶναι γνωστὴ ἐν τῷ σχολείῳ; ἠλικιωμένος διδάσκαλος, ὅστις εὐρίσκειται τῶρα εἰς τὴν τάξιν του, δύναται νὰ παρακολουθῇ πάντα ταῦτα; Βεβαίως οὐχί! Ἀλλὰ ἡ ἀπάντησις δὲν εὐρίσκεται μακρὰν. Ὡ μικροψυχοὶ! Πᾶς διδάσκαλος ὅστις διδάσκει, ὅ,τι ἐν ἑαυτῷ ὡς ζωτανὸν ὑπάσχει, ὅστις ἔχει ψυχὴν τινα ἥτις τείνει πρὸς τὸ αἰώνιον, αὐτὸς θὰ εὐρῆ ἀπήχησιν εἰς τὸς ψυχὰς τῶν παιδῶν καὶ θὰ δημιουργήσῃ νέαν ζωὴν. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι ὡραία καὶ ἀγία, αἰωνία καὶ ἀθάνατος ἀπέναντι ἡμῶν τῶν θνητῶν, οἵτινες γνωρίζομεν, ὅτι αἱ γνώσεις ἡμῶν εἶναι τι

ἡμιτελής. Ἀπαιτεῖ τὴν ἐντελῆ αἰχμαλωσίαν τῶν δυνάμεων τοῦ προσώπου, ὅπερ ἐν ταύτῃ καταναλίσκεται καὶ παρέρχεται. Ἡ ἐπιστήμη ἀπαιτεῖ ἀγογγυσίαν καὶ αὐταπύρνησιν. Ἄλλ' ὅμως ὕψιστον συναίσθημα εὐαρεσκείας εἶναι, τὴν γνωσθεῖσαν ἀλήθειαν, τὸ γνωσθὲν θεῖον. νὰ μεταδώσῃ τις καὶ μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεως τοῦ ἰδίου προσώπου νὰ εἰσαγάγῃ εἰς ἄλλας ψυχάς. Ἀπέναντι τῆς ἐπιστήμης; εἴμεθα καὶ θὰ εἴμεθα πάντοτε οἴονεϊ κλέπται. Οἱ διδασκαλοὶ ὅμως εἴτε διδάσκουσι τὴν ἑμμετρον ἀνάγνωσιν καὶ τὴν βριδεῖαν μετάφρασιν τῶν πρώτων στίχων τῆς Ὀδυσσεΐας, εἴτε εἰσάγουσιν εἰς τὰς ἰδέας τοῦ Τιμαίου τοῦ Πλάτωνος, εἰς τὴν ὑψίστην φιλοσοφίαν, ἐν τούτῳ ὁρεῖλουσι νὰ ὦσιν ὅμοιοι πρὸς ἀλλήλους; καὶ εἶναι ὅμοιοι πρὸς ἀλλήλους; καὶ διὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὴν παλαιάν μου πιροκοίωσιν, ἣτις ὅμως δὲν εἶναι ἰδική μου, ἀμφότεροι τὸ ἱερὸν πῦρ παρέλαβον ἐκ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀκαδήμου καὶ διαφυλάττουσιν αὐτὸ ἐκεῖ, ἐνθα μόνον εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρηθῇ θεῖον πῦρ. ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν ψυχῇ. Τότε θὰ ἀνάψῃ τοῦτο καὶ εἰς τὰς ψυχάς τῆς νεότητος; καὶ ἐρρέτω πᾶσα μικροψυχία, τὰς φόβος, ὅτι θὰ σβεσθῇ.

Οὕτως ἄς ἐργαζώμεθα, οὔτως ἄς βοηθῇ ἡμᾶς ὁ Θεός, ἐμψυχουμένους καὶ ἐμψυχούοντας διὰ τῆς ζωσῆς δυνάμεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Εἰς ἐκαστοὺς ἡμῶν διάφορα ἔργα πρόκεινται, ἐκάστη νέα ἡμέρα προσελκύει ἡμᾶς πρὸς νέας πράξεις, τὸν ἓνα πρὸς ταύτην τὴν κριξίν, τὸν ἄλλον πρὸς ἐκείνην. Αἱ ἡμέραι εἶναι πολλά, ἀλλ' ὁ ἥλιος εἶναι πάντοτε ὁ αὐτός.

